

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ειδικό Τεύχος | Διερευνώντας το πνευματικό στη μουσική: Διεπιστημονικοί διάλογοι στη μουσική, την ευεξία και την εκπαίδευση

Διερευνώντας το πνευματικό στη μουσική

Γιώργος Τσίρης

Queen Margaret University · St Columba's Hospice, Ηνωμένο Βασίλειο

Gary Ansdell

University of Bergen, Νορβηγία · University of Exeter, Ηνωμένο Βασίλειο

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ο **Γιώργος Τσίρης**, PhD, είναι Επίκουρος Καθηγητής Μουσικοθεραπείας στο Queen Margaret University και Υπεύθυνος Τεχνών στο St Columba's Hospice στο Εδιμβούργο του Ηνωμένου Βασιλείου. Διερευνώντας το πώς διαδραματίζεται η πνευματικότητα σε καθημερινά μουσικοθεραπευτικά πλαίσια, η διδακτορική του έρευνα έχει εισάγει νέες εννοιολογικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην πνευματικότητα και στην κατανόησή της στη μουσικοθεραπεία. [gtsiris@qmu.ac.uk] Ο **Prof Gary Ansdell** είναι Καθηγητής στο Grieg Academy of Music, Bergen, επίτιμος Καθηγητής και Ανώτερος Ερευνητικός Συνεργάτης στο Exeter University, Αναπληρωτής Καθηγητής στο University of Limerick και Συνεργάτης του Nordoff Robbins στο Ηνωμένο Βασίλειο όπου είναι ο Συντονιστής του διδακτορικού προγράμματος σπουδών. Ο Gary είναι συγγραφέας/συν-συγγραφέας επτά βιβλίων για τη μουσικοθεραπεία/μουσική και υγεία και συνεπιμελητής (μαζί με την Tia DeNora) της σειράς βιβλίων *Music and Change* για τον εκδοτικό οίκο Ashgate. [G.Ansdell@exeter.ac.uk]

Ιστορία δημοσίευσης:

Υποβολή 11 Νοε. 2019

Αποδοχή 13 Νοε. 2019

Δημοσίευση 24 Νοε. 2019

ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΙΣ

Σας καλωσορίζουμε θερμά σε αυτό το ειδικό τεύχος του *Approaches*. Η πνευματικότητα είναι μια κοινή περιοχή ενδιαφέροντος για πολλούς κλάδους που διερευνούν τον ρόλο της μουσικής στην ανθρώπινη ζωή, συμπεριλαμβανομένης της μουσικοθεραπείας, της εθνομουσικολογίας, της μουσικής εκπαίδευσης, της φιλοσοφίας της μουσικής, και της θεολογίας. Ωστόσο, ο διεπιστημονικός διάλογος σε αυτήν την περιοχή είναι περιορισμένος. Ανταποκρινόμενο σε αυτήν την κατάσταση, και με σαφή εστίαση στην πνευματικότητα και τη μουσική σε σχέση με την ευεξία και την εκπαίδευση, αυτό το ειδικό τεύχος φέρνει στο προσκήνιο ιδέες, ερωτήματα και αντιπαραθέσεις που συχνά παραμένουν κρυμμένες εντός των ορίων κάθε επιστημονικού κλάδου.

Το όραμα που διέπει αυτό το ειδικό τεύχος πηγάζει από το συνέδριο του 2017 με τίτλο «Διερευνώντας το Πνευματικό στη Μουσική: Διεπιστημονικοί Διάλογοι στη Μουσική, την Ευεξία και την Εκπαίδευση», το οποίο έλαβε μέρος στο κέντρο του Nordoff Robbins στο Λονδίνο. Συνδιοργανωμένο από τον βρετανικό οργανισμό μουσικοθεραπείας Nordoff Robbins και το διεθνές δίκτυο Spirituality and Music Education (SAME), και σύμφωνα με το ήθος της σειράς ερευνητικών συνεδρίων Nordoff Robbins *Plus* (Pavlicevic, 2014· Spiro, 2017· Spiro & Schober, 2014), αυτό το συνέδριο προσέφερε μια πλατφόρμα για διεπιστημονική και δια-τομεακή σκέψη

εντός, γύρω και πέρα από τη μουσικοθεραπεία.¹ Πράγματι, το συνέδριο προσέλκυσε περισσότερους από εκατό ακαδημαϊκούς, ερευνητές, επαγγελματίες και φοιτητές από διαφορετικούς επιστημονικούς, γεωγραφικούς και πνευματικούς χώρους. Έγινε ένα σημείο συνάντησης ποικιλόμορφων και, ενίοτε, αντικρουόμενων πνευματικοτήτων και μουσικών προωθώντας εποικοδομητικές συζητήσεις και δημιουργώντας ένα «μέρος» ζωντανό με πολλαπλά νοήματα (Hendricks, 2018; Hendricks & Smith, 2019). Οι παρουσιάσεις ομαδοποιήθηκαν σε έξι κύριες θεματικές ενότητες: i) Αβεβαιότητες και αντιπαραθέσεις, ii) Πολιτισμός, πολιτική και ταυτότητα, iii) Μάθηση και διδασκαλία, iv) Μουσική, απεικόνιση και στοχασμός, v) Μουσικοί, διανοητές και προσεγγίσεις, και vi) Ζώντας και πεθαίνοντας. Αυτές οι θεματικές ενότητες προσέφεραν μια δομή για κριτικό και εποικοδομητικό διάλογο αναφορικά με τις πολλαπλές εκδηλώσεις και κατανοήσεις του πνευματικού στη μουσική σε διάφορες πρακτικές, πλαίσια και πολιτισμούς.

ΥΒΡΙΔΙΚΟΤΗΤΑ

Με βάση το ήθος και τις θεματικές ενότητες του συνεδρίου του 2017, αυτό το ειδικό τεύχος συγκεντρώνει και αναπτύσσει ποικίλες θεωρητικές προοπτικές, πρακτικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Το όραμά μας, ως προέδρων του συνεδρίου και συντακτών αυτής της έκδοσης, είναι να προχωρήσουμε πέρα από εννοιολογικές και μεθοδολογικές συμβάσεις, και να προσφέρουμε έναν ανοικτό χώρο για τη διερεύνηση του πνευματικού στη μουσική.² Στο πλαίσιο αυτό, «το πνευματικό» χρησιμοποιείται σκόπιμα ως όρος που αντικατοπτρίζει τη δέσμευσή μας προς έναν υβριδικό πνευματικό λόγο. «Το πνευματικό» υποδηλώνει τη σύλληψη της πνευματικότητας ως ένα «οριακό αντικείμενο» (boundary object) στη μουσικοθεραπεία και σε συναφή πεδία: «ένα υβριδικό κατασκεύασμα που δύναται να επιφέρει τη συνύπαρξη ατελών πνευματικοτήτων και των πολλαπλών και ετερογενών μεταφράσεών τους» (Tsiriris, 2018, p. i, ελεύθερη μετάφραση).

Αντί να εφαρμόσει έναν γενικότερο ορισμό της πνευματικότητας, αυτή η έκδοση από τη μία πλευρά αναγνωρίζει την πλαστικότητα της πνευματικότητας και τις προσαρμογές της στις τοπικές μουσικές πρακτικές, και από την άλλη πλευρά τονίζει πώς η πνευματικότητα διατηρεί κάποια κοινώς αναγνωρίσιμα, ακόμη και αν είναι ασαφή, μοτίβα σε διασταυρωνόμενα επιστημονικά, επαγγελματικά και πολιτισμικά πλαίσια. Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον μας στρέφεται στην πολλαπλότητα του πνευματικού στη μουσική και στις ετερογενείς μεταφράσεις και εφαρμογές του.³ Αυτό έχει οδηγήσει σε μια πλούσια έκδοση που εμπερικλείει διάφορα στυλ γραφής, προοπτικές, μεθοδολογικές προσεγγίσεις και προοπτικές. Σε κάθε περίπτωση, ζητήθηκε

¹ Δύο χρόνια μετά το συνέδριο του 2017, και υπό την καθοδήγηση της June Boyce-Tillman, το δίκτυο SAME εξελίχθηκε στο Διεθνές Δίκτυο για τη Μουσική, την Πνευματικότητα και την Ευεξία (International Network for Music Spirituality and Wellbeing) το οποίο έχει ως στόχο να ενστερνιστεί τις κοινωνικές, προσωπικές, πνευματικές και πολιτικές πτυχές της ευεξίας.

² Επισημαίνοντας μια παρόμοια αμφισβήτηση των μεθοδολογικών συμβάσεων, η δουλειά του Gary μαζί με την Tia DeNora (π.χ. DeNora & Ansdell, 2014, 2017) ανοίγει έναν χώρο όπου μπορούν να ανιχνευθούν και να γίνουν γνωστές μερικές από τις μη αντιληπτές διεργασίες με τις οποίες η μουσική προσφέρει βοήθεια.

³ Περισσότερες λεπτομέρειες για τον προτεινόμενο υβριδικό πνευματικό λόγο και την έννοια της πνευματικότητας ως «οριακού αντικειμένου» μπορούν να βρεθούν στην εθνογραφική μελέτη του Γιώργου η οποία εξερευνά το πώς διαδραματίζεται η πνευματικότητα σε καθημερινά μουσικοθεραπευτικά πλαίσια (Tsiriris, 2018).

από τους συγγραφείς να επικοινωνήσουν ανοικτά τη θέση τους και την πρόθεση της γραφής τους, και να τοποθετήσουν τα επιχειρήματά τους αναλόγως.

Επισκόπηση περιεχομένων

Αυτό το ειδικό τεύχος ξεκινά με το άρθρο της Sara MacKian. Με βάση την κεντρική της ομιλία το 2017 και αντλώντας από την ερευνητική της εμπειρία ως ανθρωπογεωγράφου (π.χ. Bartolini, Chris, MacKian & Pile, 2017· MacKian, 2012), αυτό το άρθρο διερευνά πώς και πού μπορεί να συναντηθεί το πνευματικό με απροσδόκητους τρόπους. Η MacKian τάσσεται υπέρ του ανοίγματος απέναντι στις προκλήσεις που διέπουν τη συνάντηση και την άρθρωση της πνευματικότητας. Επαναπροσανατολίζοντας τον αναλυτικό μας φακό στην καθημερινότητα, τονίζει τη σημασία του μυστηρίου στις επαφές μας με την πνευματικότητα, τη μουσική και την ευεξία στην καθημερινή ζωή. Ανταποκρινόμενος στο άρθρο της MacKian, ο Lars Ole Bonde προσφέρει την προοπτική του ως μουσικοθεραπευτή με ειδική αναφορά στη μέθοδο της Καθοδηγούμενης Απεικόνισης και Μουσικής (Guided Imagery and Music, GIM). Προχωρώντας πέρα από μια στατική προσέγγιση προσανατολισμένη προς το περιεχόμενο, ο Bonde προτείνει μια πιο δυναμική διαδικασία και διαπροσωπική κατανόηση των πνευματικών/υπερπροσωπικών εμπειριών με τη μουσική.

Η αναδυόμενη αλληλεπίδραση μεταξύ του εξαιρετικού/ασυνήθιστου και του απλού/συνηθισμένου, και η ανοικτή στάση που υιοθετείται από τη MacKian και τον Bonde, είναι εξίσου χαρακτηριστική των άλλων κειμένων που περιλαμβάνονται σε αυτό το τεύχος. Η Bulette Daniels Beck και ο Martin Lawes, χρησιμοποιώντας και οι δύο παραδείγματα περιπτώσεων από το έργο τους με τη μέθοδο GIM, εξερευνούν τις έννοιες των «ιερών στιγμών» και των πνευματικών εμπειριών. Η Kate Binnie διερευνά το «λεπτό μέρος» μεταξύ ζωής και θανάτου μέσα από μια μελέτη περίπτωσης της σχεσιακής μουσικοθεραπείας με έμφαση στη συμπόνια με έναν ασθενή σε ξενώνα ανακουφιστικής φροντίδας και σκιαγραφεί το πρωτόκολλο μιας μελέτης σκοπιμότητας.

Μερικοί συγγραφείς, όπως η Astrid Notarangelo και ο Adam Kishtainy, παρουσιάζουν προσωπικές εμπειρίες σχετικά με την ενσωμάτωση της πνευματικότητας στη μουσικοθεραπευτική τους εργασία. Άλλοι συγγραφείς εξετάζουν την πνευματικότητα σε συνάρτηση με αναδυόμενα ερευνητικά ευρήματα και βιβλιογραφικά θέματα από διάφορους επιστημονικούς χώρους. Οι Efrat Roginsky και Cochavit Elefant, για παράδειγμα, εξετάζουν την πνευματικότητα σε σχέση με τις μεταμορφωτικές εμπειρίες της μουσικής όπως αναδύθηκαν στην έρευνά τους με γονείς παιδιών με εγκεφαλική παράλυση και πολλαπλές αναπηρίες. Εστιάζοντας στην πνευματικότητα από μια διαφορετική επιστημονική προοπτική, αυτή της μουσικής μέταλ, ο Owen Coggins επανεξετάζει ορισμένες από τις διαμάχες που έχουν χαρακτηρίσει δημόσιες, πολιτικές και ερευνητικές συζητήσεις για την υγεία και τη μουσική μέταλ από τη δεκαετία του 1970 ιδίως στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο. Με αναφορά στην εθνογραφική του μελέτη για τη βία, τη θρησκεία και την υγεία εντός της μουσικής κουλτούρας του drone μέταλ, ο Coggins διερευνά πώς ο θόρυβος και η ακραία μουσική μπορεί να είναι θετικοί αλλά υποεκτιμώμενοι πόροι για την υγεία των ακροατών. Από την άλλη πλευρά, η εθνομουσικολογική μελέτη του Giorgio Scalici για τη μουσική ανάμεσα στον λαό της Wana του Morowali στο Κεντρικό Sulawesi διερευνά πώς η μουσική συνδέει τον ανθρώπινο κόσμο και τον κρυφό κόσμο των πνευμάτων και του συναισθήματος. Πιο συγκεκριμένα, διερευνά τον ρόλο της μουσικής ως τελετουργικού δείκτη

μεταμορφώνοντας τον συνηθισμένο χρόνο σε μυθικό/τελετουργικό χρόνο και επιτρέποντας την ίαση του ασθενούς και της κοινότητας μέσω συναισθηματικής κάθαρσης. Τέλος, το άρθρο γνώμης της Faith Halverson-Ramos διερευνά τη μουσική σε σχέση με την υπέρβαση του γήρατος [gerotranscendence]. Με έμφαση στο κοινωνικό πλαίσιο των ΗΠΑ, η Halverson-Ramos συζητά πώς η μουσική μπορεί να είναι ζωτική για μια πολιτισμικά ευαίσθητοποιημένη προσέγγιση της γήρανσης και της υπερπροσωπικής ανάπτυξης.

Αυτά τα άρθρα ακολουθούνται από τρεις βιβλιοκριτικές από την Tia DeNora, την Marilyn Clark και τον Leslie Bunt. Δύο από αυτές τις κριτικές αφορούν τα βιβλία *Mysticism, Ritual and Religion in Drone Metal* από τον Coggins (2018) και *Spirituality and Music Education: Perspectives from Three Continents* από την Boyce-Tillman (2017) τα οποία παρουσιάστηκαν στο συνέδριο το 2017. Το ειδικό τεύχος ολοκληρώνεται με μια αναφορά των Karin Hendricks και Tawnya Smith προσφέροντας μια στοχαστική ανασκόπηση του συνεδρίου μαζί με μερικό φωτογραφικό υλικό. Για τους αναγνώστες που δεν παρευρέθηκαν στο συνέδριο, αυτή η αναφορά μπορεί να φανεί μια χρήσιμη εισαγωγή σε αυτό το ειδικό τεύχος.

Φιλοξενία

Αυτό το ειδικό τεύχος δεν θα ήταν εφικτό χωρίς το επιμελές έργο των μελών της συντακτικής επιτροπής που υπηρέτησαν επίσης στην επιστημονική επιτροπή του συνεδρίου το 2017: Lars Ole Bonde, June Boyce-Tillman, Owen Coggins, John Habron, Frank Heuser, Koji Matsunobu, Simon Procter, Neta Spiro, και Liesl van der Merwe. Ευχαριστούμε τον καθένα και την καθεμία ξεχωριστά για την προώθηση ενός διαλογικού και αναστοχαστικού χώρου ομότιμης αξιολόγησης, όπου η επιστημονική αυστηρότητα ισορροπήθηκε από ένα γνήσιο πνεύμα περιέργειας και ανοικτότητας προς πτυχές του πνευματικού στη μουσική που ίσως βρίσκονται στην άκρη των υφιστάμενων θεωρητικών πλαισίων και μπορεί να είναι πιο ολισθηρές στο επιστημονικό μάτι. Προχωρώντας πέρα από πολώσεις και μια αίσθηση «αμοιβαίας καχυποψίας» που ίσως μπορεί να παρατηρηθεί μεταξύ διαφορετικών επαγγελματικών πεδίων στον ευρύτερο χώρο της μουσικής, της ευεξίας και της εκπαίδευσης (Tsiris, Derrington, Sparkes, Spiro & Wilson, 2016), η διαδικασία αξιολόγησης χαρακτηρίστηκε από επίγνωση της πολλαπλότητας του πνευματικού στη μουσική και τη διάθεση να επιτραπεί σε διαφορετικές φωνές να εισέλθουν στον επαγγελματικό διάλογο και να συννευρευθούν. Θεωρούμε πως αυτή η συνεύρεση διαφορετικών φωνών αποτελεί κύρια συμβολή αυτού του ειδικού τεύχος, δεδομένου ότι αυτά τα άρθρα θα παρέμεναν κατά κανόνα, και ίσως πιο άνετα, εντός των εννοιολογικών και μεθοδολογικών ορίων του εκάστοτε επαγγελματικού και επιστημονικού τους χώρου.

Αυτό το ειδικό τεύχος προώθησε μια επιστημολογική κουλτούρα της φιλοξενίας (ετυμολογία από το *φιλώ* (= αγαπώ) + *ξένος*): ένα πνεύμα ανοίγματος, εμπιστοσύνης και γενναιοδωρίας μεταξύ συγγραφέων και αξιολογητών. Αντί να είναι απρόσκλητοι ή παρεξηγημένοι καλεσμένοι στις επιστημονικές συζητήσεις του άλλου (Frank, 2009· Tsiris, 2013, 2014), συγγραφείς και αξιολογητές συνεργάστηκαν ως εταίροι και εξίσου σημαντικοί συνδημιουργοί αυτού του διεπιστημονικού περιβάλλοντος. Αυτή η φαινομενικά ρομαντική άποψη υποστηρίχθηκε και διαμορφώθηκε, φυσικά, από τις διαπραγματεύσεις και τις αντιπαραθέσεις καθώς και από τις αβεβαιότητες και τις ευπάθειες που είναι εγγενείς στις επαγγελματικές και επιστημονικές

προόδους του κάθε κλάδου.

Η Mercédès Pavlicevic, η οποία δυστυχώς πέθανε λίγους μήνες μετά το συνέδριο του 2017, υπήρξε μια ζωτική φωνή στη μουσικοθεραπεία αρθρώνοντας με ζωηράδα ορισμένες από αυτές τις διαπραγματεύσεις και τις αντιπαραθέσεις γύρω από τις πολιτισμικές κατασκευές της μουσικής, της υγείας και της ίασης (Stige, 2018). Στο άρθρο της με την Cripps, πρότεινε χαρακτηριστικά μια «ακατάστατη υβριδικότητα» για την απεικόνιση των κοινωνικοπολιτισμικών και κοσμολογικών συγχωνεύσεων που απαιτούνται για τις σύγχρονες μουσικοθεραπευτικές πρακτικές:

Αλληλεπικαλύπτοντας τον Νότο και τον Παγκόσμιο Βορρά, προτείνουμε ότι οι Δυτικές (και ενίοτε βιοιατρικά ενήμερες) πρακτικές ίασης και υγείας μπορούν να λάβουν υπόψιν την ανάκτηση και την επαναπρομήθεια των δικών τους, καθώς και άλλων, παραδοσιακών και αυτόχθονων ιαματικών κοσμολογιών, ανεξαρτήτως των εκάστοτε και επικείμενων ιδεολογιών και οντολογιών τους. Παρά τις εμφανείς (και πιθανώς διανοητικές και ιδεολογικές) κατατμήσεις και τους διαχωρισμούς των επιστημονικών πεδίων από τη λογιότητα και την οικονομία της Δύσης, προτείνουμε πως «οι πρόγονοι» και «η ασπιρίνη» χρειάζεται να αγκαλιαστούν αντί να βλέπουν ο ένας τον άλλον με καχυποψία. Απλά ίσως ο καθένας θα μπορούσε να εμπλουτιστεί (και να δυσαρεστηθεί) από τις αποσιωπημένες συμπτώσεις των επιθυμιών και των δύο να γνωρίσουν και να βιώσουν την κοινή μας ανθρωπότητα μέσω της μουσικής. (Pavlicevic & Cripps, 2015, ελεύθερη μετάφραση)

Με τη δημοσίευση αυτού του ειδικού τεύχους, αποτίνουμε φόρο τιμής στην Mercédès, μια στενή συνάδελφο και αγαπημένη φίλη και των δυο μας. Η Mercédès έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εδραίωση της σειράς ερευνητικών συνεδρίων Nordoff Robbins *Plus* και συνέβαλε στην επιστημονική επιτροπή του συνεδρίου το 2017. Παρόλο που η Mercédès λόγω της προχωρημένης ασθένειάς της δεν μπόρεσε να συνεισφέρει στη συντακτική επιτροπή αυτού του ειδικού τεύχους, η αφοσίωσή της στη διερεύνηση της μουσικής και της πνευματικότητας εντός-πλαισίου και εν-δράσει ενημέρωσε το έργο μας ως επιμελητών και βεβαίως παραμένει μια φλογερά ζωντανή φωνή μέσα μας. Είμαστε ευγνώμονες για όλα όσα έφερε και μοιράστηκε μαζί μας η Mercédès:

Ο καρπός της προσπάθειας της Mercédès καθίσταται σαφής και είναι το δώρο μας από εκείνη: μια ισχυρή κληρονομιά σκέψης και πρακτικής για τη μουσικοθεραπεία και πέρα από τη μουσικοθεραπεία... αλλά και ένα μάθημα ζωής για όλους μας:

Ανακάτεψέ το... κουνήσου... να είσαι τολμηρός... μοιράσου την ενέργειά σου... να είσαι άτακτος μερικές φορές και να ταρακουνάς τα πράγματα... αλλά και... να δημιουργούμε ομορφιά μαζί, να γιορτάζουμε, να πιστεύουμε στους ανθρώπους, να αγαπάμε ο ένας τον άλλο...

Και επίσης... να ξέρεις πότε να φύγεις, να ξέρεις πώς να αφήνεις – με αξιοπρέπεια και χάρη. (Ansdell, 2018, ελεύθερη μετάφραση)

Ενθαρρύνουμε τους αναγνώστες να διατηρήσουν την προσπάθεια και το δώρο της Mercédès στο μυαλό τους και στην καρδιά τους καθώς γυρνούν τις σελίδες αυτού του τεύχους.

ΑΦΗΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΡΤΑ ΑΝΟΙΧΤΗ

Κοιτάζοντας μπροστά, ελπίζουμε αυτό το ειδικό τεύχος να διευρύνει τους ορίζοντές μας δημιουργώντας νέα ερωτήματα και κατευθύνσεις στις αναζητήσεις μας για το πνευματικό στη μουσική. Ελπίζουμε να αποτελέσει εφαλτήριο για περαιτέρω πρακτικές, θεωρητικές και ερευνητικές εξελίξεις που αμφισβητούν παραδοσιακές παραδοχές και τολμούν να προχωρήσουν πέρα από οικείες γνώσεις και μεθόδους. Σηματοδοτώντας επίσης τη δέκατη επέτειο του *Approaches*, αυτή η δημοσίευση αντικατοπτρίζει τη συνεχιζόμενη δέσμευση του περιοδικού για την προώθηση της μουσικοθεραπείας μέσω του διεπιστημονικού διαλόγου που γεφυρώνει τοπικές και παγκόσμιες πτυχές της μουσικής, της υγείας και της ευεξίας.

Καθώς κλείνουμε αυτό το σημείωμα σύνταξης, αφήνουμε την πόρτα ανοιχτή... και προσκαλούμε μια κριτική επαφή με τις δημιουργικές αβεβαιότητες που διέπουν το αναδυόμενο διεπιστημονικό τοπίο του πνευματικού στη μουσική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ansdell, G. (2018). Mercédès' endeavour. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 18(2). Retrieved from <https://voices.no/index.php/voices/article/view/2526>
- Bartolini, N., Chris, R., MacKian, S., & Pile, S. (2017). The place of spirit: Modernity and the geographies of spirituality. *Progress in Human Geography*, 41(3), 338-354.
- Boyce-Tillman, J. (Ed.). (2017). *Spirituality and music education: Perspectives from three continents*. Oxford: Peter Lang Ltd.
- Coggins, O. (2018). *Mysticism, ritual and religion in drone metal*. London: Bloomsbury Academic.
- DeNora, T., & Ansdell, G. (2014). What can't music do? *Psychology of Well-being*, 4(1), 23.
- DeNora, T., & Ansdell, G. (2017). Music in action: Tinkering, testing and tracing over time. *Qualitative Research*, 17(2), 231-245.
- Frank, A. W. (2009). *The renewal of generosity: Illness, medicine, and how to live*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Hendricks, K.S. (2018). *Compassionate music teaching*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Hendricks, K.S., & Smith, T.D. (2019). The 4th Nordoff Robbins Plus Research Conference and the 4th International Spirituality and Music Education (SAME) Conference 'Exploring the spiritual in music: Interdisciplinary dialogues in music, wellbeing and education'. *Approaches: An Interdisciplinary Journal of Music Therapy, Special Issue 11*(1), 191-200.
- MacKian, S. (2012). *Everyday spirituality: Social and spatial worlds of enchantment*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Pavlicevic, M. (2014). Afterword: Knock knock... *Psychology of Music*, 42(6), 894-896.
- Pavlicevic, M., & Cripps, C. (2015). Muti music – In search of suspicion. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 15(3). Retrieved from <https://voices.no/index.php/voices/article/view/2286>
- Spiro, N. (2017). The Nordoff Robbins Plus Research Conference Series. In G. Tsirir, G. Ansdell, N. Spiro, & O. Coggins (Eds.), *Exploring the spiritual in music: Interdisciplinary dialogues in music, wellbeing and education* (p. 11). London: Nordoff Robbins.
- Spiro, N., & Schober, M. F. (2014). Perspectives on music and communication: An introduction. *Psychology of Music*, 42(6), 771-775.
- Stige, B. (2018). Moments and open doors: A tribute to Mercédès Pavlicevic. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 18(2). Retrieved from <https://voices.no/index.php/voices/article/view/2524>
- Tsirir, G. (2013). Voices from the ghetto: Music therapy perspectives on disability and music (a response to Joseph Straus' book "Extraordinary measures: Disability in music"). *International Journal of Community Music*, 6(3), 333-343
- Tsirir, G. (2014). Community music therapy: Controversies, synergies and ways forward. *International Journal of Community Music*, 7(1), 3-9.
- Tsirir, G. (2018). *Performing spirituality in music therapy: Towards action, context and the everyday*. Doctoral thesis, Nordoff Robbins / Goldsmith's, University of London, London, UK. Retrieved from <http://research.gold.ac.uk/23037/>
- Tsirir, G., Derrington, P., Sparkes, P., Spiro, N., & Wilson, G. (2016). Interdisciplinary dialogues in music, health and wellbeing: Difficulties, challenges and pitfalls. In M. Belgrave (Ed.), *Proceedings of the ISME Commission on Special Music Education and Music Therapy (20-23 July 2016, Edinburgh, Scotland)* (pp.58-70). Edinburgh: ISME.